

УДК 781.7(477.63):398

Галина Пшенічкіна (Київ-Черкаси-Дніпро)

ТРАДИЦІЙНІ ЗИМОВІ МЕЛОДІЇ У БАСЕЙНІ ВЕРХНЬОЇ САМАРИ

НМАУ ім. П. Чайковського

Тел.: 050 884 47 04, e-mail: pshengalia@gmail.com

Уперше детально розглянуто зимові обрядові наспіви локальної етномузичної традиції верхньої течії річки Самари в історико-етнографічному контексті. Колядки та щедрівки – за повної відсутності інших календарних жанрів – на сьогодні представляють найдавніший шар місцевого музичного фольклору в репертуарі носіїв народної пісенності. Матеріалом для публікації стали зразки відповідних жанрів, записані автором у складі експедицій Лабораторії фольклору та етнографії Дніпропетровської академії музики ім. М. Глінки 2016–2017 років до Петропавлівського району Дніпропетровської області, а також пісні, знайдені у друкованих та архівних джерелах. Ці твори систематизовано з різних точок зору: їх вікової виконавської приналежності, ритмічної структури, композиційних та ладових особливостей. За цими показниками створено статистичні таблиці та карти географічного поширення зимових обрядових наспівів, виявлених на досліджуваній території. З'ясовано, що наспіви дитячого репертуару (одно- чи двоелементні структури примітивної ритмічної та мелодичної будови) фіксуються практично у кожному відвіданому населеному пункті, що дозволяє зробити висновок про суцільний ареал їх побутування. Репертуар дорослих гуртів щедрівників представлений строфічними формами з приспівом і виявляє музично-стильові ознаки, що наближують місцеві щедрівки до кантових форм співу. Це такі характерні для Лівобережжя риси: урочистий характер виконання у помірному або повільному темпі, протяжність, розспівність мелодії широкого звукорядного обсягу, активне ритмічне дроблення базових силабохрон, поява додаткових складів, які проспівуються, багатоголосна фактура тощо. Поширення таких структур на вивчених теренах виявилось нерівномірним.

Ключові слова: музичний фольклор, зимові обрядові пісні, колядки, щедрівки, мелотип, верхів'я річки Самари, Нижня Наддніпрянина, Дніпропетровщина.

Картосхеми див. на стор. А14

Вступ

Традиційна пісенна культура південної та східної України на сьогоднішній день є однією з найменш досліджених. Порівняно пізній та неоднорідний характер заселення цих земель, строкатість етнічного складу зумовили складність, багатозначність місцевої культурно-етнографічної ситуації. Показовим прикладом означених етнокультурних особливостей є верхів'я р. Самари (лівобережної притоки Дніпра), на яких нині розташована територія Петропавлівського й сусідніх з ним районів сучасної Дніпропетровщини та Донеччини.

Зимові твори – колядки та щедрівки – за повної відсутності інших календарних жанрів у репертуарі місцевих носіїв народної пісенності, а також реліктові зразки пісень, що супроводжували весільний ритуал, на сьогодні представляють найдавніший шар місцевого музичного фольклору. Тож, питання фіксації та етномузичного осмислення цих творів наразі є вельми *актуальним*. *Об'єктом* дослідження стали зимові обрядові пісні, записані у кількох експедиціях до Петропавлівського району співробітниками Лабораторії фольклору та етнографії Дніпропетровської академії музики ім. М. Глінки (далі – ДАМ) у 2016–2017 роках (до складу експедицій входила й автор статті, яка керувала фольклорними сеансами¹). Доповненням до наших польових матеріалів є кілька зимових обрядових пісень з Петропавлівського та сусіднього Павлоградського районів,

опублікованих у збірці «Музичний фольклор Донбасу: Календарно-обрядові пісні...» [Тюрикова, 2009], а також записи Дніпропетровського обласного радіо, здійснені у цих теренах в період з 1991 по 2004 роки².

З метою порівняння використовувалися матеріали із суміжних територій, що увійшли до кількох фольклорних збірок [Вовк, 2006; Тюрикова, 2009; Муравський шлях-1997, 2000, 2002; Народні пісні сучасної Дніпропетровщини, 2016; Пісні Слобідської України, 1996, 1998, 2006; Ступницький, 2007; Супрун-Яремко, 2007; Эварницький, 2006]. *Науково-методологічною базою* для типологічного аналізу обрядових наспівів стали фундаментальні праці К. Квітки [Квитка, 1971], В. Гошовського [Гошовский, 1971], І. Земцовського [Земцовский, 1975], Б. Луканюка [Луканюк, 1983, 2016, 1996], Є. Єфремова [Єфремов, 2016а, 2016б] та І. Клименко [Клименко, 2012, 2016], а також публікації О. Терещенка [Терещенко, 1994, 2014, 2016], В. Осадчої [Осадча, 2011], О. Тюрикової [Тюрикова, 2004], Л. Новикової [Новикова, 2004], О. Гончаренко [Гончаренко, 2010], Т. Сопілки [Сопілка, 2004], А. Любимової [Любимова, 2016], присвячені традиційній пісенності сусідніх земель. Історико-етнографічні особливості краю вивчалися за рядом науко-

¹ В експедиціях також працювали: А. Любимова, проф. Р. Сложиньскас, О. Гусіна, П. Єкимов, Ю. Куса та інші. Здійснено записи у таких селах: Дмитрівка (від трьох гуртів), Лозове, Маломиколаївка, Миколаївка, Осадче, Петрівка, Троїцьке, Українське, Хороше, Чумаки та в смт. Петропавлівка.

² Записи використовувались у радіопередачах «Козаки в колісці підрастають» та «Кришталеві чари». Їх копії були люб'язно надані для архіву Лабораторії фольклору та етнографії ДАМ головним редактором та ведучою названих радіопередач Таїсією Ковальчук, яка здійснювала ці записи у складі експедиційної групи. На теперішній час у нашому розпорядженні знаходяться 2 касети, що містять переважно давні ліричні пісні у виконанні сільських фольклорних гуртів.

вих робіт та історичних нарисів [Горюнов, 1973, 1981; Русаненко, 2016; Яворницький, 2005], підручників та атласів [Історія України, 2014, 2012, 2013; Макаруч, 2012; Україна. Етнографічні регіони..., 2007; Україна. Історичний атлас..., 2003; Українська етнологія, 2007; Українські етнічні та етнографічні землі, 2004], електронних ресурсів [Адміністративно-територіальний поділ; Головні етнографічні регіони; Гоман, 1712; Карта діалектів...].

Представлена розвідка є продовженням дослідження музично-фольклорних традицій Наддніпрянщини, розпочатою автором на матеріалах Черкаської області, результати якого були частково опубліковані [Пшенічкіна, 2016а, 2016б]³. **Метою** нинішньої роботи є відбір і систематизація виявлених зимових обрядових наспівів у локальній фольклорній традиції верхньої Самари та їх картографування.

Історико-етнографічний контекст

Місцевість, обрана для дослідження, знаходиться у межиріччі Самари (лівобережної притоки Дніпра) та Бика, у східній частині колишньої Катеринославської губернії. Активність міграційних процесів визнавалася усіма дослідниками як специфічна риса історичного розвитку цього краю⁴, адже, за свідченням О. Тюрикової, «замкненого стійкого контингенту первісних поселенців не було. Всі вони змішувалися на основі запорізьких козаків, українських селян з Лівобережної, Правобережної України, Слобожанщини, російських поселенців з Брянщини, Калужчини, Смоленщини, Курщини, донських козаків, російських старообрядців, греків, волохів, болгар, циган, німців та ін.» [Тюрикова, 2004].

Різниця в стилістиці фольклору українців та росіян як двох основних місцевих етнічних груп найпомітніше виявляється у давніх обрядових піснях – календарних та весільних, на відміну від лірики, яка поступово стала стилістично однорідною майже в усіх досліджених нами селах. Великій кількості переселенських груп відповідала така ж кількість різних фольклорних традицій – різнонаціональних та різнодіалектних. Така ситуація є характерною для *маргінальних етнокультурних зон*, до яких, власне, й належить Петропавлівщина⁵, яка, за поділом історії

ка М. Хоменка, розташована на перехресті чотирьох історико-етнографічних регіонів⁶ – Слобожанщини, Полтавщини, східної частини Нижньої Наддніпрянщини й Таврії [Українська етнологія, 2007, с. 45]; за іншим поділом – це пограниччя Слобожанщини, Запоріжжя, Середньої Наддніпрянщини та Донщини [Історія України, 2004, с. 7]⁷.

Зимові обрядовість

Як і в більшості регіонів України, місцеві жителі починали пригадувати чи вивчати колядки та щедрівки незадовго до початку свят, під час Пилипівського Посту. Колядувати (або «рожествувати», «христославити», як кажуть тут) йшли після півночі або вранці 7 січня. У с. Хорошому та смт Петропавлівці інформатори уточнювали, що колядувати ходили лише чоловіки, до Другої світової війни вони носили з собою «звїзду» та перевдягалися у вивернутий кожух. У с. Дмитрівці звичаю колядувати 7 січня не було, натомість 6-го родичі відвідували одне одного та приносили вечерю. У с. Чумаки Різдво називають Першою вечерю, коли колядують; щедрують же тут на Другу вечерю – 18 січня, що є цікавою відмінністю від більш звичного щедрівницького обходу дворів напередодні «старого» Нового року (13 січня). На протигагу традиції Дніпровського Правобережжя,

краю (у тому числі й прийдшим людом – росіянами, литовцями та поляками, а пізніше – й болгарами та німцями). Але відомо, що задовго до цього українські козаки ходили цими землями по річках Самарі, Бикі, Вовчій і Міусу проти татар і турків. Навколо місця впадіння річки Бик в Самару, за наказом цариці Катерини II, було розселено її підданих – гончарів, землеробів та ремісників. Після чергової війни з Туреччиною за Кримське ханство, було насильно згнано та поселено на найвищій місцевості (на південно-східному напрямку від Самари та Бика) кримських греків (на місце теперішньої залізничної станції Богинівка), які, щоправда, надовго тут не затримались. Згодом, на це місце поселилися козацькі родини, що не хотіли коритися утискам російського царизму. Так тут з'явилися нащадки старовинного козацького роду Коробок, що брали участь у козацьких повстаннях Тараса Трясила та Івана Сулими, служили у війську Б. Хмельницького.

⁶ Не кажучи вже про її сучасне адміністративне розташування на межі трьох областей – Дніпропетровської, Харківської та Донецької.

⁷ Цікаво було виявити, що територія верхів'я р. Самари протягом століть багато разів була прикордонною, периферійною.

Наведемо кілька фактів, спираючись на мапи з історії Українських земель:

- XIV – поч. XVI ст. – південно-східний кордон Великого князівства Литовського [Історія України, 2012, с. 16], а згодом – східна межа Королівства Польського після об'єднання з Великим князівством Литовським і приєднання українських земель у 1569 р. (утворення польсько-литовської держави – Речі Посполитої) [Історія України, 2014, с. 14];
- південно-східний кордон Української козацької держави – Гетьманщини (землі Війська Запорозького низового) з Московським царством та Кримським ханатом (кін. XVI – поч. XVII ст.) за часів Богдана Хмельницького [Історія України, 2014, с. 15];
- XVIII – XIX ст. – межа Катеринославської та Харківської губерній [Історія України, 2014, с. 16];
- Петропавлівщина також має пограничне розташування на перехресті трьох діалектів за етнолінгвістичним поділом українських земель – Степового (більшою мірою), Слобожанського та Наддніпрянського [Карта діалектів української мови].

³ Наразі готується до друку другий випуск із серії фольклорно-етнографічних збірок «Народні пісні сучасної Дніпропетровщини» – «Петропавлівський район» (упоряд. Г. Пшенічкіна, А. Любимова). Варто згадати тут і перший у стінах ДАМ студентський науковий досвід у сфері етномузикології – бакалаврську роботу Ю. Кусої «Традиційні обрядові жанри пісенного фольклору верхів'я р. Самари» (наук. кер. Г. Пшенічкіна). Дніпро, 2017.

⁴ Деякі історичні факти надані співробітниками відділу культури Петропавлівської районної адміністрації (зокрема, його начальником – Денисенко І. М.) та краєзнавчого музею.

⁵ Власне Петропавлівська Слобода була утворена як частина укріпленого форпосту у Новоросійській губернії проти можливого натиску Туреччини та Кримського ханства. Замисливши зв'язати Більовську фортецю (нинішній Красноград Харківської обл.) з Бахмутом – центральним містом Азовської губернії – якомога кращими шляхами сполучення та впорядкованими слободами, Азовський губернатор Чертков дав наказ перевести першу роту Луганського пікінерного полку з Бахмутської фортеці до Вовководського повіту та розселити її при річках Самара і Бик. У 1775–1776 рр. на вільній і незайманій землі виникла військова слобода пікінерів, що прибули сюди з сім'ями. З цього часу починається інтенсивне заселення

коли на Щедрий вечір водили перевдягнену в Меланку дівчину чи парубка, ритуальний карнавальний елемент у всіх без винятку досліджених нами селах відсутній, однак Меланка згадується у текстах найпопулярніших в цій місцевості щедрівок «Меланка ходила» або «Меланчина мати». У с. Чумаках «меланкувати» (тобто, щедрувати) «бігали дівчата, запнуті хустками». Коли починає смеркати, казали: «Заганяйте дівчат додому!», бо наставав час щедрювання дорослих жінок (сmt. Петропавлівка). Під час щедрювання у с. Хорошому жінки сипали на долівку в хаті «пшеничку». Особливу шану колядники та щедрівники висловлювали господарю оселі, до якої заходили: «Зразу хазяїну дають привет, перве слово» (с. Петрівка). У новорічний вечір у с. Маломиколаївці дівчата та заміжні молодіці йшли «меланкувати»; у цей час їхні чоловіки збиралися у чийсь хаті, готували вечерю та чекали на повернення жінок. Після цього, вже пізньої ночі, вони разом сідали за стіл, пригощалися. А по півночі – мінялися «ролями». Чоловіки йшли «посипати» (місцева назва новорічного «засівання»), а жінки – готувати наступний стіл. Потому ще два дні продовжувалися розваги та святкові застілля. Маленких же дівчат меланкувати вдень водили бабусі. У тій же Маломиколаївці, а також у Лозовому пригадували, що колись на Новий рік водили «Козу» та носили дідух. Ці спогади свідчать про відголоски прадавньої обрядовості, яка колись побутувала у цій місцевості, та свідками зникнення якої ми є.

Найбільшою мірою аграрні мотиви проявляються в обряді новорічного віншування та ритуального посипання. У всіх досліджених селах 14 січня з ночі чи вранці вітати господарів з Новим роком, посипати долівки пшеницею, ячменем чи іншим зерном ходять чоловіки і хлопці – «і малі, і здорові, і старі – всякі» (с. Петрівка). Під час цього обряду співали щедрівки «А в полі, в полі сам плужок оре» або «А в полі, в полі сам Бог прохажав» та виголошували «віншування» господарям – побажання здоров'я, щастя, достатку, врожаю та приплоду в господарстві. У с. Дмитрівці та у Петропавлівці під час посівання хлопці чи чоловіки сідали на поріг та квотали, щоб неслися кури, а також крякали, бекали, мукали і т. п., словом, зображали звуки тварин, тим самим зичачи їхнього приплоду в майбутньому році. Розкидане по хаті посипальниками збіжжя тримали до завершення свят (Водохрещтя), а потім змітали та віддавали курям.

Підходячи до хати, колядники чи щедрівники гукали: «Благословіть колядувати!», або «Чи дозволите щедрувати?», чи «Одчиніть посипати!». Прийняти таких людей у хату означало забезпечити собі добробут, щастя та гаразд у наступному році. Кажуть, чим більше дітей зайде в оселю, тим краще, тому зазвичай нікого з них не проганяли. Винятком могли бути лише дуже бідні господарі, які не мали, чим віддячити колядникам. Інформатори пригадували, що дітьми вони, зустрівшись на вулиці, переказували одне одному, в якій хаті щедріше, смачніше, краще дарують, і туди намагались потрапити й інші. Бувало, що тільки-но одна ватага відходила від дому, а вже надходила у двір наступна. У кількох селах, зокрема у Лозовому, ми записали інформацію про персоналізовані щедрівки для хлопця та для дівчини: «Було колись так: підходим до вікна і просимо: «Благословіть щедрувати!» – «Щедруйте!». А ми й ка-

жем: «Кому?», а нам кажуть: «Вері, Наді, Ніні». Там же трапилось унікальне щедрювання Богів: «Як немає ні сина, ні дочки. А живе дедушка й бабушка. «Кому співать? Кому щедрувать?» – «Богові щедруйте!». Щедрували Богові». Інших адресатів для щедрювання інформатори не змогли назвати.

Стосовно решти зимових обрядів – люди пригадували ворожіння та забави на свято Андрія. Дівчата збирались увечері та кидали чобіт через хату, палили свічу й дивились у дзеркало, рахували палички на тині тощо. Усі ці магичні дії мали допомогти визначити, яка ж доля чекає на дівчину, який суджений – чи заможний, чи добрий і з якої сторони прибуде. Багато хто з наших інформаторок зізнавалися, що їхні ворожіння згодом справдились.

Характеристика зимових наспівів

Традиційні зимові пісні, на жаль, на сьогодні зберігаються лише у пасивній пам'яті найстарших співачок. Джерелом репертуару святкового обходу дворів, який нині зводиться до формального виконання одного-двох нескладних напівдекламаційних творів та отримання винагороди, зазвичай є школа або Інтернет. Трохи краща ситуація спостерігається у селах, де є активно діючі колективи при будинках культури. Проте, старші співачки, які могли б пригадати й заспівати давні колядки та щедрівки, вже фізично не можуть брати участь у «рожествуванні» та щедрюванні, а, отже, клубні колективи змушені поповнювати репертуар новішими творами чи піснями з інших регіонів з доступних їм фольклорних збірок. Репертуар різдвяного обходу дворів дорослими ватагами сьогодні обмежується лише найпопулярнішими *християнськими колядками-кантами* «Добрий вечір тобі, пане господарю. Радуйся...» (с. Маломиколаївка), «Небо і земля нині торжествують» (с. Чумаки), різдвяний церковний тропар «Рожество Твоє, Христе Боже наш» (саме з ним більшість інформаторів у різних селах пов'язує «рожествування»). Щоправда, двічі трапились згадки про давню колядку-кант з сюжетом про Божу Матір, що тікала полем з маленьким Ісусом («Пречиста Діва Сина породила» – с. Дмитрівка, «Ой уроди, Боже, тиениченьку яру» – с. Маломиколаївка, або про царя Ірода «Ірод бардзо засмутився» – с. Миколаївка). Основою змісту та сюжету більшості цих пісень стає один з епізодів історії про народження Божого Сина. Подібні колядки, на думку С. Сфремова, «насправді є народними псалмами, що перейшли від лірників-сліпців до репертуару гуртів, що співали і в побуті, і в церкві» [Сфремов, 2016а], й у цій публікації детального розгляду не отримають. Традиційні форми збереглися у щедрівках дитячого й дорослого репертуару та демонструють ціле «гроно» ритмокомпозиційних різновидів. Розглянемо власне пісенний матеріал традиційних зимових наспівів, зафіксованих нами у верхів'ях Самари (див. нотні приклади), підкріпивши його статистичними відомостями (Таблиці 1, 2).

Дитячі примітивні форми

Найархаїчніші музичні типи зимових обрядових пісень збереглися до сьогодні у вигляді *дитячих колядок і щедрівок*: одно- чи двоелементних наспівів на базі (а) **3-дольного 4-складового вірша** [макрогрупи

⟨Зм01-02⟩⁸ або (б) на базі 4-дольного блоку [макрогрупа ⟨Зм03⟩. Одиницею композиції – структурою, яка повторюється шляхом серіації – тут виступає «коліно», обсяг якого обмежується однією силабічною групою. Географічне поширення дитячих зимових наспівів зображене на карті 1 (с. А14).

Всередині групи 3-дольних 4-складників виділяємо дві типологічні підгрупи:

 на основі висхідного іоніка ⟨Зм01⟩ та

 на основі хоріямба ⟨Зм02⟩.

У наших записах наявні лише 2 зразки типологічної групи ⟨Зм01⟩ (нотації 1а, 1б), але фактично це порізнному заспівана однією виконавицею з с. Петрівки дитяча щедрівка «Щедрий, щедрий, щедрівочка, прилетіла ластівочка»⁹. У першому варіанті цієї одноелементної структури ⟨Зм01-1.10⟩ напівдекламаційна мелодика зводиться до чергування звуків малої терції (g-b). Вдруге виконавиця, певно, вирішила трохи урізноманітнити мелодію, місцями розширивши її звукоряд до п'яти щаблів за рахунок субтонів: d-es-f-G-a-b. В обох випадках ритмічний малюнок сталий, не має дроблень, однак, у деяких рядках останні дві силабохрони, залежно від складоритміки поетичного тексту (зменшення кількості складів) об'єднуються в одну половину тривалості.

Пісні-формули типологічної групи ⟨Зм02⟩, що побутують на Петропавлівщині повсюдно, є двоелементними ⟨Зм02.12⟩, виконуються хлопцями та чоловіками під час новорічного посівання («А в полі, в полі сам Господь ходив», «Ой чи дома пан господар» – нот. 2, 3). Ритміка цих тридольних наспівів найчастіше характеризується стабільним дробленням першої та другої долей. У наших прикладах це дроблення нерідко стає закріпленим ритмічним різновидом, і деякими дослідниками трактується як окрема 5-складова структура . Однак ладомелодична схожість 5-ти та 4-складових щедрівок такого типу вказує на їх спільний ритмічний «корінь», а двоелементна структура створює часові умови для розширення звукоряду наспіву до тетрахорду-пентахорду мажорного нахилу. Зазвичай мелодія початкового елемента спрямовується вгору від головної ладової опори до ладової вершини, а другого – навпаки, до найнижчого звуку мелодії та робить зупинку на ньому, утворюється безперервне мелодичне коло, довжина якого залежить виключно від довжини тексту.

Другу кількісно значну групу дитячих «примітивних» наспівів складають колядки та щедрівки на основі 4-дольного 4-складника ⟨Зм03-1.10⟩. Найпоширеніші тексти цих пісень – «Щедрівочка щедрувала», «Коляд, коляд, коляда», «Я маленький хлопчик, зліз на стовпчик»¹⁰ тощо (нот. 4). Усі знайдені нами зра-

зки цієї типологічної групи – 1-елементні, оскільки їх мелодична форма – це багаторазове тиражування простої 4-дольної поспівки в обсязі секун-ди-кварти, або ж взагалі «репетиції» на одному звуку. Ритмічний малюнок рухливий та цілком залежить від коливань структури віршового рядка – від 4-х до 8-ми складів. Тут широко застосовується дроблення будь-якої (чи кожної) з чотирьох модельних силабохрон. Щодо способу виконання цих щедрівок, спостерігається така закономірність: нерідко, почавши співати, інформанти поступово переходять на декламацію, скандування, та найчастіше вони повністю скандують увесь текст, зовсім не співаючи. Така виконавська особливість помітно відрізняє колядки й щедрівки на основі 4-дольного 4-складника від розглянутих вище 3-дольних мелодій, яким притаманне вокальне інтонування від початку до кінця тексту.

Наступним дитячим наспівом, знаним у всіх досліджених нами селах, є **ямбічна 6-складова структура** . Його пов'язують із «меланкуванням». Практично усі приклади мають той самий текст і починаються словами – «Меланка ходила, Василька просила» (нот. 5–7). Твір складається з повторів мелорядка щоразу з новим текстом. Етномузикологи відносять цей наспів також до дитячих примітивів ⟨Зм16-2.10⟩. Музичні характеристики цього мелотипу відмінні від решти місцевих зимових наспівів, проте цілком звичні для т. зв. «лівобережної Меланки»: тиражування 1-елементного 6-складового вірша, ритмічна остинатність, рідкісні дроблення лише першої силабохрони, хвилеподібний, в цілому низхідний інтонаційний обрис у межах терції/сексти, нерідко у безпівтоновому звукоряді, унісонна фактура.

Строфічні форми

Другу частину обрядового зимового репертуару верхів'я Самари складають більш пізньої стилістики твори **строфічних форм**, що належать до репертуару організованих груп¹¹ щедрівників старшого віку на кшталт церковної півчої. Самі носії чітко відмежовують ці щедрівки від дитячих примітивних віршів-пісень та ставляться до них з певним пієтетом: «Як уже баби заходять та починають «Березу» співати, то вже всі стоять, слухають і плачуть» (снт. Петропавлівка). Такі строфічні щедрівки помітно відрізняються від дитячих декламаційних колядок та щедрівок усім комплексом стилістичних ознак. Це високорозвинений пісенний стиль, наближений до церковної співочої манери: урочистий характер виконання у помірному або повільному темпі, протяжність, розспівність мелодій широкого обсягу,

(у сс. Миколаївці та Троїцькому знають ще один – «Я маленька дівчинка...»), носії найчастіше пов'язували із колядуванням або ж посипанням. Однак, лише в Миколаївці його чітко асоціюють із Великоднім «христуванням» – обрядом, подібним до колядування чи щедрування, коли діти йшли до старших родичів чи сусідів, вітали їх зі святом, співаючи цей вірш-пісеньку, та отримували подарунки чи пригощення. Гадаємо, що це не випадково, адже відомо про обряд христування на Черкащині, Кіровоградщині та Лівобережжі, який супроводжується цим самим текстом [Терещенко, 2014]. Можливо, пращури наших сьгоднішніх інформантів були вихідцями з тих земель, а їх нащадки, зберігши в пам'яті текст, вже не знають його первісного призначення.

¹¹ На противагу, як правило, стихійним дитячим гуртам.

⁸ Індексація типологічних груп уведена редактором випуску І. Клименко як апробація її авторської експериментальної систематизації зимових мелоформ (див. табл. 5 на сс. А4–7).

⁹ Текст цієї щедрівки практично цілком співпадає з текстом відомого «Щедрика» в обробці М. Леонтовича.

¹⁰ Згаданий текст дитячого репертуару, який майже всі інформатори виконували напівскандуючи:

Я маленький хлопчик,
Зліз на стовпчик,
На дудочку граю,
Христа забавляю.

активне ритмічне дроблення базових силаб, поява додаткових складів, які проспівуються, багатоголосна *кантова* фактура тощо. Зазвичай строфічна композиція таких щедрівок утворена із сольного заспівного рядка щоразу з новим текстом та незмінного одно- чи дворядкового приспіву («*Щедрий вечір, добрий вечір // (добрим людям на здоров'я)*»).

Втім, у наш час деякі із названих характеристик співочого стилю поступово втрачаються. Перш за все відбувається процес фактурної деградації цих творів: збіднення 3–4-голосся (редукція до 1–2-голосного викладу), зменшення кількості гетерофонічних розгалужень від основної мелодичної лінії, оскільки, «аби не розгубитись», співачки усе частіше вдаються до гуртового унісону. Повні тексти пісень (понад 5 строф) наразі фіксуємо в одиничних випадках; частіше маємо справу з виконанням 1–3-х строф з подальшим, нерідко довільним переказом сюжету.

Ритмокомпозиційна форма більшості зафіксованих щедрівок дорослого репертуару побудована на співставленні двох принципово різних ритмічних структур, котрі в моделях мають **4-складову основу**. Вирізняємо дві групи форм таких щедрівок.

1) комбінована структура на основі 4-дольного 4-складника (диспандея) з рефреном у формі хоріямба – « $\downarrow 44; P44$ »;

2) комбінована структура висхідного іоніка з рефреном на основі 4-дольного 4-складника – « $\downarrow 44; P4444$ ».

Перша група – щедрівки з композицією « $\downarrow 44; P44$ » (Зм08.221) (нот. 8–9) або з розширеною версією рефрену « $\downarrow 44; P4444$ » (Зм08.24) (нот. 10–13) – кількісно переважають у місцевому зимовому репертуарі дорослих ватаг щедрівників.

Ритмічна схема щедрівок цього типу така:

Географічне поширення таких структур у вивченому терені відображене на карті 2. Такі форми із розлогими, часто дворядковими рефренами загалом притаманні зимовим традиціям дніпровського Лівобережжя – Полтавщини, Слобожанщини, а також Кубані [Клименко, 2016, карта 3]. Тексти цих пісень часто містять символічні елементи, які вказують на їх зв'язок із дохристиянськими сюжетами: наприклад, дерево (сосна, береза) у дворі господаря як знак світового дерева, золота («жемчужна») кора, золоті ключі, птахи і т. і. Пізніші релігійні тексти (наприклад, про прихід трьох празників), долучені до цих більш архаїчних мотивів, за змістом ніяк не пов'язані з ними. Їх об'єднує тільки спільний типовий наспів. Можна припустити, що з часом давніші сюжети забувались, а канонічні щедрівні мелодії стали зберігатися в пам'яті носіїв вже з новими християнськими текстами.

Кожна із восьми модельних силабохрон заспіву може підлягати дробленню (кількість віршових складів у ньому коливається від 8-ми до 16-ти), хоча частіше це відбувається на 1–2-й та 5–6-й позиціях моделі (тобто на перших двох чвертках кожного з колін). Саме у такому 12-складовому варіанті (6+6) найчастіше й закріплюється віршова структура колядок, якій відповідає ритм ♩ ♩ ♩ ♩ | ♩ ♩ ♩ ♩ (нот. 8–11, такти 1–2).

Наочними взірцями місцевого співочого стилю, котрому притаманна ритмічна й темпова свобода з подекуди значними відхиленнями у сольному зачині

від ритмічної моделі, можуть слугувати щедрівки з с. Лозового (нот. 12). Динамічність заспіву врівноважується відносно статичним гуртовим приспівом. У ряді прикладів спостерігаємо темпове прискорення у дворядковому рефрені, іноді досить значне – майже вдвічі (нот. 10).

У щедрівці №13, завдяки додаванню вставної голосної «і» наприкінці кожного коліна приспіву, закріплюється ритмічне дроблення останньої силабохрони.

У щедрівці з с. Хорошого (нот. 11) тривалості першого коліна удвічі коротші (восьмі замість чверток), тим самим вони прирівнені до похідних вісімок у другому коліні, отриманих шляхом дроблення модельних тривалостей. Таким чином, загальна кількість метричних одиниць зачину скорочується з 8-ми (4+4) до 6-ти.

Зразок 13 демонструє спосіб розширення композиції через додаткове проведення основного вірша: «аб;вг;рсту».

Пісні, представлені у нотаціях 8–9, привертають увагу інтонаційно розімкненим рефреном. Це явище описувала Т. Сопілка: «Плавне інтонаційне з'єднання ритмосегментів та відсутність міжстрофних цезур створює безперервну композицію від початку до кінця поетичного тексту. Це вуальне специфічність композиційної моделі з серединним розміщенням семантично значущого рядка» [підкресл. автора – Г. П.] [Сопілка, 2004, с. 243]. І. Клименко позначає подібні випадки окремим індексом «Зм08.52», вважаючи їх зіпсованими версіями колишніх «обрамлених» («рамкових») форм, у яких два рефрени з однаковою семантикою і характерними співвідношенням кадансів – за схемою «питання-відповідь» – розташовувалися на початку і в кінці строфи: « $\downarrow p4; 44; p4$ ».

Щедрівки **другої групи** є типологічними мікстами: вони поєднують висхідні іоніки у зачині та 4-дольники у рефрені, тобто « $\downarrow 44; P4444$ » (Зм01-6.24 → Зм03), їх ритмічна модель виглядає так:

Ці щедрівки трапились лише у двох сусідніх селах – Миколаївці (нот. 14) та Дмитрівці (тут виконавці лише визнали такий текст знайомим). Цей тип лівобережних щедрівок, як правило, пов'язаний з біблійним сюжетом про народження Ісуса Христа і надання Йому імені та має типовий інципіт «*А в Єрусалимі рано задзвонили*». Такі твори із подібними мелодичними обрисами відомі на Полтавщині [Сопілка, 2004, с. 250–251, нот. прикл. 19–20], Донбасі [Музичний фольклор Донбасу, с. 209–212, №№ 82а, 82б, 82в, 82г], Кубані [Супрун-Яремко, 2007, с. 128–134, №№ 92–98] та в інших регіонах.

Головною ритмічною ознакою наспіву є «базова структура висхідного іоніка з обов'язковим дробленням початкової пари чверток в семантично значущій частині строфи» [Сопілка, 2004, с. 243], тобто у заспіві. Це дроблення закріплене наявністю «зайвих» складів у тексті кожної строфи, де перші рядки розширені до 12 силаб (по 6 у кожному коліні). Перший сегмент 4-сегментного 2-рядкового приспіву викладений тією ж ритмоформулою висхідного іоніка, а наступні 3 ритмізовані як 4-дольні 4-складовики.

Таким чином, ритмоформула 4-дольного 4-складника обов'язково присутня у композиції лівобереж-

них строфічних щедрівок (чи то в зачині, чи в частині рефрену) і може комбінуватись у ній як із хоріямбом, так і з висхідним іоніком.

Ладові особливості строфічних щедрівок

Лади мажорного та мінорного нахилу використовуються у місцевих строфічних щедрівках приблизно з однаковою частотою. Звукоряд у цих наспівах може бути як вузьким – наприклад, триступеневим в обсязі терції з розвиненою субтоновою зоною, так і широким – до октави із залученням усіх без винятку щаблів (нот. 10). Прикметно, що у заспіві наведеного зразка, де, порівняно з приспівом, ритмічне дроблення активніше, також і мелодія охоплює ширший амбітус. Вочевидь, це пов'язано із більшою виконавською свободою заспівувача, який у цьому розділі композиції має нагоду продемонструвати свою вокальну майстерність.

У прикладах 8 і 9 відчутне протиставлення двох ладових опор – основної (g), що панує у заспіві та першому коліні приспіву, і натурального субсекундового тону (f). Після невеликої цезури у другому коліні рефрену заключний каданс строфи завершується тривуком натурального VII щабля (F). У щедрівці 10 фінальне кадансування відбувається на квінтовому тоні (d). Такий прийом споріднює цей наспів із щедрівками, що мають рефрен, і де загалом унісонне виконання мелодії незмінно – від строфи до строфи – в кадансі порушується одномоментним розгалуженням голосів у квінту (нот. 12). Вочевидь, якби щедрівку 10 виконувала не солістка, а хоча б дует, була б вірогідність почути ту саму характерну квінту.

З-поміж версій з розширеними 4-елементними рефренами І. Клименко пропонує розрізняти ті, де рефрен за мелікою наслідує щедрівки-примітиви, 3–4-кратно тиражуючи певну просту поспівку «аβ;γγγγ'» (нот. 11–13), й ті, де рефрен організований як подвійне проведення пари поспівок – «аβ;γδ;γδ'» (нот. 14, також 10, але в останньому зразку співачка у кожній строфі відтворювала іншу голосову партію – то «бас», то середній голос, то вивід).

Спираючись на результати проведеного історичного екскурсу, польової та пошукової роботи й, власне, аналізу зразків зимових обрядових пісень верхів'я р. Самари, можна зробити наступні **висновки**.

1. Досліджена територія демонструє складну й неоднозначну фольклорну картину. Пізній час масо-

вого залюднення земель та поліетнічний склад населення, зіткнення / нашарування одразу кількох регіональних традицій знайшли своє відображення у народній культурі, а отже, і в пісенному репертуарі та його стилістиці.

2. Обрядові пісенні жанри, які наразі представлені виключно зимовим та весільним циклами, демонструють кінцевий етап свого існування в автентичному середовищі.

3. Різдвяно-новорічний обрядовий репертуар на даний час у пам'яті виконавців представлений 6-ма основними силаборитмічними типами наспівів. Серед дитячих колядок та щедрівок вирізняємо структури, в основу яких покладено: (1) 3-дольний 4-складовий вірш: (1а) з висхідним іоніком та (1б) з хоріямбом; (2) 4-дольний 4-складовий вірш та (3) ямбічний 6-складовий вірш.

Репертуар дорослих гуртів щедрівників представлений строфічними формами з приспівом і виявляє музично-стильові ознаки, наближені до кантових форм співу. За ритмо-композиційною будовою більшість цих щедрівок належать до двох груп комбінованих форм: 1) на основі 4-дольного 4-складовика з рефреном у формі хоріямба, які значно переважають у репертуарі, та 2) на основі висхідного іоніка з рефреном у формі 4-дольного 4-складника.

4. Географічне поширення певних зимових мелотипів у басейні верхньої Самари – нерівномірне. Усі наспіви дитячого репертуару фіксуються практично у кожному дослідженому населеному пункті, що дозволяє говорити про суцільний ареал їх побутування на цій території, так само як і про строфічні структури з приспівом-хоріямбом. Другий тип строфічних композицій (іонік з 4-дольним приспівом) зустрівся лише у двох сусідніх селах – у місці впадіння у р. Самару її невеличкої притоки – р. Чаплинки. На півночі району пісні цієї структури не відомі.

5. Зимова обрядова пісенність дослідженого регіону, з одного боку, відображає властиві їй спільно-українські риси, а з іншого – є однією з яскравих та самобутніх локальних традицій Лівобережжя. Подальше експедиційне обстеження краю з урахуванням його соціально-історичних особливостей, детальний аналіз найдавнішого шару фольклорної музики, дозволять уточнити межі регіональних і місцевих традицій та заповнити прогалини на мапі етномузикологічного дослідження України.

Список бібліографічних посилань

- Виноградова, 1982 – Виноградова Л. Н. Зимняя календарная поэзия западных и восточных славян. Генезис и типология колядования. Москва : Наука, 1982. 256 с.
- Вовк, 2006 – Вовк Олександр. Пісні затопленого краю: Традиційні обрядові пісні з межиріччя Дніпра та нижньої Сули : Збірник музично-етнографічних матеріалів: Дипломна робота / Наук. кер. Є. Сфремов. Кафедра музичної фольклористики НМАУ ім. П. І. Чайковського. Київ, 2006. 29 с. 100 нотацій і текстів.
- Гончаренко, 2010 – Гончаренко Олена. Обрядові пісенні жанри Сумщини: географія основних ритмотипів // Проблеми етномузикології : Вип. 5. Київ, 2010. (Слов'янська мелегеографія : Кн. 1 з доданим атласом). Ч. 1: Студії. С. 31–42; Ч. 2: Атлас. К6–К8.
- Горюнов, 1973 – Горюнов Е. А. Некоторые вопросы истории днепровского лесостепного Левобережья в V–ач. VIII в. // Советская археология, 1973. № 4. С. 99–112.
- Горюнов, 1981 – Горюнов Е. А. Ранние этапы истории славян днепровского Левобережья. Ленинград, 1981. 135 с.
- Гошовский, 1971 – Гошовский Владимир. Типы украинских колядок и их структурно-ритмические разновидности у славян // У истоков народной музыки славян. Очерки по музыкальному славяноведению. Москва : Советский композитор, 1971. С. 81–138.
- Грица, 2009 – Грица Софія. Сходження та опозиції у словесно-музичному фольклорі етнічних погранич // Науковий вісник НМАУ ім. П. І. Чайковського / Ред.-упоряд. О. С. Зінкевич. Київ, 2009. Вип. 80. Наука про музику сьогодні: проблеми та перспективи. С. 337–359.
- Єфремов, 2016а – Єфремов Євген. Зимові пісні. Колядки і щедрівки // Історія Української музики у 7 т. Т. 1. Київ : НАН України, ІМФЕ ім. М. Рильського. 2016. С. 41–55.
- Єфремов, 2016б – Єфремов Євген. Ритмокомпозиційна будова традиційних колядок і щедрівок – розмаїття і єдність // Проблеми етномузикології: зб. наук. праць. Вип. 11. Київ, 2016. С. 8–14.
- Земцовский, 1975 – Земцовский Изалий. Мелодика календарных песен. Ленинград, 1975. 222 с.

- Історія, 2014 – Історія України. 5 клас / атлас // упоряд. Д. В. Ісаєв. Київ : «Картографія», 2014. 24 с., іл.
- Історія, 2012 – Історія України. 7 клас. / атлас з контурними картами // упоряд., ред. Д. В. Ісаєв. Київ : «Картографія», 2012. 16 с., іл.
- Історія, 2013 – Історико-географічні регіони України – за виданням: Історія України (Вступ до історії): підруч. для 5-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / В.С. Власов. Київ: Генеза, 2013. 256 с., іл. // <http://etnouda.info/rajonuvannja> – електронний ресурс. Дата звернення 06.02.2017.
- Квитка, 1971 – *Квитка Климент*. Песни украинских зимних обрядовых празднеств // Квитка Климент. Избранные труды: В 2 т. / Сост. и коммент. В. Л. Гошовского. Т. 1. Москва : Советский композитор, 1971. С. 103–155.
- Клименко, 2012 – *Клименко Ирина*. Зимовий обрядово-пісенний цикл в українців: ключові форми та їх картографування (До проблеми візуалізації мелоаналітичних параметрів на географічних картах) // Проблеми етномузикології : Збірник наукових статей : Вип. 7 / ред.-упоряд. Ирина Клименко; НМАУ ім. П. І. Чайковського; ПНДІ по вивченню і пропаганді народної музичної творчості. Київ, 2012. – (Слов'янська мелогеографія : Кн. 3 з доданим атласом). Ч. 1. С. 110–120+К11–17., С. 120–121.
- Клименко, 2016 – *Клименко Ирина*. Українська зимова макроареалогія в контексті слов'яно-балтського ранньотрадиційного меломасиву (СБРМ). Частина 1 // Проблеми етномузикології: зб. наук. праць. Вип. 11. Київ, 2016. С. 15–20.
- Коропниченко, 1998 – *Коропниченко Ганна*. Перехідна зона як об'єкт мелогеографії (за матеріалами весільних наспівів межиріччя Тетерева та Ірпеня) // Проблеми етномузикології / упоряд. О. Мурзіна. Вип. 1. Київ : Вид-во НМАУ ім. П. І. Чайковського, 1998. С. 137–166.
- Курочкін, 1978 – *Курочкін О. В.* Новорічні свята українців. Традиції та сучасність. Київ : Наукова думка, 1978. 191 с., іл.
- Луканюк, 1983 – *Луканюк Богдан*. К теорії песенного типу // Народная песня. Проблемы изучения. Ленинград, 1983. С. 124–135.
- Луканюк, 2016 – *Луканюк Богдан*. Ритмічна варіативність у пісенному фольклорі: Теоретико-методологічне дослідження / Львівська національна музична академія ім. М. Лисенка; Кафедра музичної фольклористики; Проблемна науково-дослідна лабораторія музичної етнології. Львів, 2016. 208 с.
- Луканюк, 1996 – *Луканюк Богдан*. Ритмічне варіювання // Сьома конференція дослідників народної музики червононоруських (галицько-володимирських) та суміжних земель: Реферати. Львів, 1996. С. 3–18.
- Любимова, 2016 – *Любимова Анастасія*. Зимові пісні Правобережжя Дніпропетровської області // Проблеми етномузикології: зб. наук. праць. Вип. 11. Київ, 2016. С. 77–82.
- Макарчук, 2012 – *Макарчук Степан*. Історико-етнографічні райони України (Навч. посібник). Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2012. 352 с., 53 іл. // http://torba.etnouda.info/files/Istoryko-etnohrafichni-rajony-Ukrajiny_SMakarчук_2012.pdf – електронний ресурс. Дата звернення 06.02.2017.
- Муз. фольклор Донбасу, 2009 – Музичний фольклор Донбасу: Календарно-обрядові пісні донецької та суміжних областей / упор. О. В. Тюрикова. Донецьк : Юго-восток, 2009. 341 с.
- Муравський шлях-1997 – Муравський шлях-1997: Матеріали комплексної фольклорно-етнографічної експедиції / упоряд. Красиков М., Олійник Н., Осадча В., Семенова М. Харків, 1998. 360 с.
- Муравський шлях-2000 – Муравський шлях-2000. Харків : Регіон-інформ. 2000. 152 с.
- Муравський шлях-2002 – Муравський шлях-2002: Фольклорні осередки Харківщини / упоряд. Дорохова К., Осадча В., Плотник Н. Харків : Регіон-інформ. 2002. 379 с.
- Мурзіна, 2016 – *Мурзіна Олена*. Народне багатоголосся / Олена Мурзіна // Історія Української музики у 7 т. т. 1. Київ : НАН України, ІМФЕ ім. М. Рильського. 2016. С. 340–368.
- Мурзіна, 2013 – *Мурзіна Олена*. Середня Наддніпрянщина в історичному контексті формування традиції // Проблеми етномузикології. Вип. 9. Київ, 2013. С. 12–37.
- Мурзіна, 2004 – *Мурзіна Олена*. Сольна лірика лівобережної Наддніпрянщини: питання методики аналізу. Проблеми етномузикології. Вип. 2. Київ, 2004. С. 210–239.
- Народні пісні, 2016 – Народні пісні сучасної Дніпропетровщини. Вип. І. Томаківський район / Упорядники: Галина Пшенічкіна, Анастасія Любимова. Дніпро : Ліра, 2016. 56 с. : 8 фото.
- Новикова, 2004 – *Новикова Лариса*. Про історичну динаміку жанрового ряду слобожанського фольклору ХХ сторіччя // Проблеми етномузикології : зб. наук. праць / упоряд. О. Мурзіна. Вип. 2. Київ : Видавництво НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2004. С. 284–293.
- Осадча, 2011 – Обрядова пісенність Слобожанщини : навч. посіб. / В. М. Осадча. Харків : Видавець Савчук О. О. 2011. 184 с., іл. (Серія «Слобожанський світ»). Випуск 2).
- Пісні Слобідської України, 2006 – Пісні Слобідської України / автор-укладач Новикова Л. І. Навчальний посібник. Харків : ТО Ексклюзив, 2006. 188 с. (з аудіодиском).
- Пісні Слобідської України, 1998 – Пісні Слобідської України. Записи з Лебединщини / Збирацька робота, нотація О. Стеблянка, упоряд. Новикова Л. Харків : Майдан, 1998. 200 с.
- Пісні Слобідської України, 1996 – Пісні Слобідської України: Фонографічна збірка Пісні Харківщини. Вип. 1 / Збирацька робота, розшифровка нот., упоряд. Л. Новикової. Харків : Майдан, 1996. 188 с.
- Пшенічкіна, 2016а – *Пшенічкіна Галина*. Музыкальная фольклористика юго-восточной Украины: научно-исследовательская деятельность Днепрпетровской академии музыки им. М. Глинки // Tradicija ir Dabartis / Tradition & Contemporarity: Mokslo darbai / Sud. R. Sliuzinskas, H. Pshenichkina. № 11. Klaipėda, Klaipėdos universiteto leidykla, 2016. p. 276–278.
- Пшенічкіна, 2016б – *Пшенічкіна Галина*. Традиційні зимові наспіви Правобережної Черкащини: типологічна і географічна опозиція Наддніпрянщини і Поділля // Проблеми етномузикології: зб. наук. праць. Вип. 11. Київ, 2016. С. 62–76.
- Русаненко, 2016 – *Русаненко Віктор*. Дмитрівка. Матеріали з історії рідного краю. Павлоград: АРТ СИНТЕЗ, 2016. 144 с., іл.
- Сопілка, 2004 – *Сопілка Тетяна*. Щедрівки у пісенній традиції Полтавщини (за матеріалами експедицій 1986–2000 рр.) // Проблеми етномузикології : зб. наук. праць / упоряд. О. Мурзіна. Київ : Вид-во НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2004. Вип. 2. С. 240–254.
- Ступницький, 2007 – *Ступницький В.* Пісні Слобідської України. / Передмова В. М. Осадча. Харків : Майдан, 2007. 52 с. (Студії з фольклору та етнографії Слобожанщини. Вип. 1). Репринтне відтворення за виданням: В. Ступницький. Пісні Слобідської України. Харків : ДВУ, 1929. 43 с. (Бібліотека музичної етнографії).
- Супрун-Яремко, 2007 – *Супрун-Яремко Н.* Колядки і щедрівки Кубані: Фонографічний збірник / Антологія українських народних пісень Кубані. Випуск перший. Рівне: Волинські береги, 2007. 184 с.
- Терещенко, 1994 – *Терещенко Александр*. Песни христианской сюжетики в традиционном зимнем цикле Степной Украины (от колядки до псалмы) : дисп. работа / Научн. рук. А. Кручинина. Кировоград–С.-Петербург (С.-Петербургская консерватория), 1994. 120 с. Приложение: 100 с., в т. ч. 85 нотаций. 1 карта.
- Терещенко, 2014 – *Терещенко Александр*. Великодне христування з Підлісного: текст і контекст // Проблеми етномузикології. 2014. Вип. 9. С. 119–145.
- Терещенко, 2016 – *Терещенко Александр*. «Меланка» в Передстеповому й Степовому Правобережжі та на Східному Поділлі (порівняльна розвідка) // Проблеми етномузикології: зб. наук. праць. Вип. 11. Київ, 2016. С. 28–49.
- Тюрикова, 2004 – *Тюрикова Олена*. Русійний компонент фольклорної динаміки (до вивчення фольклору Донеччини) // Проблеми етномузикології : зб. наук. праць / упоряд. О. Мурзіна. Вип. 2. Київ : Видавництво НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2004. С. 294–316.
- Україна. Етнографічні регіони..., 2007 – Україна. Етнографічні регіони станом на кін. ХІХ – поч. ХХ ст. за комплексами ознак житла та одягу. Авторі Тамара Косміна і Оксана Косміна. За виданням: Україна й українці: Галичина, Буковина: Історико-етнографічний мистецький альбом Івана Гончара (вибрані аркуші). Київ: УЦНК "Музей Івана Гончара", ПФ "Оранта", 2007. 314 с. // <http://etnouda.info/rajonuvannja> – електронний ресурс. Дата звернення 06.02.2017.
- Україна. Історичний атлас..., 2003 – Україна. Історичний атлас. 8 клас / Концепція та авторське опрацювання мап, ред. Ю. Лоца. Київ : Преса України, 2003. 32 с.
- Українська етнологія, 2007 – Українська етнологія: Навч. посібник / За ред. В. Борисенко. Київ: Либідь, 2007. 400 с.

Українські землі, 2004 – Українські етнічні та етнографічні землі. Використані матеріали доктора географічних наук, професора Федора Заставного. За виданням: Загальногеографічний атлас України. Київ: ДНВП “Картографія”, 2004. 112 с., іл. С. 12–13 // <http://etnoua.info/rajonuvannja> – електронний ресурс. Дата звернення 06.02.2017.

Еварницький, 1906 – *Еварницький Д. И.* Малороссийские народные песни, собранные в 1878–1905 гг. Екатеринослав, 1906. 772 с.

Яворницький, 2005 – *Яворницький Дмитро.* Запорожжя в залишках старовини і переказах народу. Ч. I, II. Дніпропетровськ: “АРТ-ПРЕС”, 2005. 264+401 с., іл.

Електронні ресурси

Адміністративно-територіальний поділ України станом на 1 вересня 1917 року: губернії, повіти, округи, відділи, області в Російській імперії та округи, комітати, капітанати в Австро-Угорській імперії // <http://etnoua.info/rajonuvannja> – електронний ресурс. Дата звернення 06.02.2017.

Головні етнографічні регіони України. Карта з архіву Івана Гончара. Національний центр народної культури “Музей Івана Гончара” // <http://etnoua.info/rajonuvannja> – електронний ресурс. Дата звернення 06.02.2017.

Іоганн Гоман. “Україна або козацька земля з прилеглими провінціями Валахії, Молдавії і Малої Татарії” (1712 рік) // <http://etnoua.info/rajonuvannja> – електронний ресурс. Дата звернення 06.02.2017.

Карта діалектів української мови // <http://etnoua.info/rajonuvannja> – електронний ресурс. Дата звернення 06.02.2017.

Галина Пшеничкіна (Київ-Черкаси-Дніпро)

ТРАДИЦИОННЫЕ ЗИМНИЕ МЕЛОДИИ В БАСЕЙНЕ ВЕРХНЕЙ САМАРЫ

Впервые подробно рассмотрены зимние обрядовые напевы локальной этномызыкальной традиции верхнего течения реки Самары в историко-этнографическом контексте. Колядки и шедровки – при полном отсутствии других календарных жанров – сегодня представляют самый давний пласт местного музыкального фольклора в репертуаре носителей народной песенности. Материалом для публикации стали образцы соответствующих жанров, записанные автором в составе экспедиций Лаборатории фольклора и этнографии Днепропетровской академии музыки имени М. Глинки в 2016–2017 гг. в Петропавловский район Днепропетровской области, а также песни, найденные в печатных и архивных источниках. Эти произведения систематизированы с разных точек зрения: их возрастной исполнительской принадлежности, ритмической структуры, композиционных и ладовых особенностей. Согласно этим показателям созданы статистические таблицы и карты географического распространения зимних обрядовых напевов, обнаруженных на исследуемой территории. Выяснилось, что напевы детского репертуара (одно- или двухэлементные структуры примитивного ритмического и мелодического строения) фиксируются практически в каждом исследованном населённом пункте, что позволяет сделать вывод о сплошном ареале их бытования. Репертуар взрослых групп шедровников представлен строфическими формами с припевом и обнаруживает музыкально-стилистические признаки, приближающие местные шедровки к кантовым формам пения: это торжественный характер исполнения в умеренном или медленном темпе, протяжность, распевность мелодий широкого звукоярдного объёма, активное ритмическое дробление базовых силлабохрон, возникновение дополнительных пропеваемых слогов, многоголосная фактура и т. п. Распространение таких сложных мелоформ на исследуемой территории оказалось неравномерным.

Ключевые слова: музыкальный фольклор, зимние обрядовые песни, колядки, шедровки, мело-тип, верховье реки Самары, Нижнее Поднепровье, Днепропетровщина.

Halyna Pshenichkina (Kyiv-Cherkasy-Dnipro)

TRADITIONAL WINTER-TIME MELODIES IN THE UPPER SAMARA RIVER BASIN

For the first time, the winter calendar tunes of the local ethno-music tradition of the upper reaches of the Samara River in historical and ethnographic context are considered in detail. *Kolyadky* and *shedrivky* – in the total absence of other calendar genres – today represent the oldest layer of local musical folklore in the repertoire of local tradition respondents. The material for publication was the samples of the corresponding genres, recorded by the author as part of the expeditions of the Laboratory of Folklore and Ethnography at M. Glinka Dnipropetrovsk Academy of Music in the years 2016–2017 from the Petropavlovsk district of the Dnepropetrovsk region, as well as songs found in printed and archival sources. These works are systematized from different points of view: their performers age, rhythmic structure, compositional and tune features. According to these indicators, statistical tables and maps of the geographical distribution of winter ritual folk songs found in the research area were created. It was found out that the tunes of the children's repertoire (one- or two-element structures of the primitive rhythmic and melodic structure) are recorded practically in every investigated settlement, which allows us to draw the conclusion about the wide area of their existence. The repertoire of adults, mainly *shedrivky*, is represented by strophic forms with refrains and reveals musical and stylistic features that approximate local generosity to cantilever singing forms: solemn character of performance at a moderate or slow tempo, long length, wide tunes, active rhythmic crushing of syllables, polyphonic texture, etc. The distribution of such structures in the study area turned out to be uneven.

Key words: musical folklore, winter ritual songs, kolyadky, shedrivky, melo-type, upper Samara river region, Lower Dnipro river region, Dnipropetrovsk region.

Нотні приклади

Пісні записані та нотовані автором статті. Комп'ютерний набір нот Анни Коломицевої.

1а.

Одна Петрівка

Щед - рій, ше - дрій...

варіант:

На у - бор*

*Лише 1 випадок

1б.

Одна Петрівка

Варіанти: Ще - дрій, ше - дрій, ше - дрі - во - чка

[на у - бор]

[на у - бор]

Щедрій, шедрій, шедрівочка,
 Прилетіла ластівочка,
 Як зачала шедрувати,
 Господаря викликати:
 Вийди, вийди, господарю,
 Подивися на убор.
 На уборі дві корови
 Мають собі по бичкові
 А ті бички ще й хароші,
 За них будуть добрі гроші.
 А ті гроші – не полова,
 Всі дівчатка чорноброві / Наша Галя чорноброва.

2. $\text{♩} = 80$ Гурт Лозове

Ой чи до-ма пан го-спо-дар?
[А на тій шу-бі сім се-ле-зни-ків.]

3. $\text{♩} = 88$ Одна Петрівка

А в по-лі, в по-лі сам Го-сподь хо-див

4. $\text{♩} = 112$ Одна Маломиколаївка

Ще-дру-ва-чка ще-дру-ва-ла,
до ви-кон-ця при-па-да-ла,
що ти, тьот-ка, на-ва-ри-ла,
що ти, тьот-ка, на-пе-кла?

5. $\text{♩} = 190$ Гурт Дмитрівка

Ме-лан-чи-на ма-ти
Зо-ло-ту

Меланчина мати
Пішла шедрувати.
Василечку-батьку,
Пусти мене в хатку.
Я жита не жала,
Чесний хрест держала,
Золоту кадильницю.
Кадіться, люди,
От вам Христос буде.
*Не ламайте,
та по цілому давайте!
Не кладіть,
та в тарілочку ложіть!*

6. $\text{♩} = 184$ Гурт Хороше

Ва-си-льо-ва ма-ти...
не-си нам до ві-кна
не ши-пай-те, не ла-май-те,
та по-ці-ло-му да-ва-йте!

7. $\text{♩} = 240$ Одна Маломиколаївка

Ме-ла-нка хо-ди-ла
Пус-ти

Меланка ходила,
Василька просила:
Васильку, мій багю,
Пусти мене в хату.
Я жито не жала,
Чесний хрест держала.

Золоту кадильницю.
Кадіться, люди,
Хай вам Христос буде.
*З Новим годом,
з новим празником!
Щастя-здоров'я!*

8. $\text{♩} = 60$ Одна Гурт Росішки

1. А по-се-ред дво-ру бе-ре-за сто-я-ла. Ще-дрій ве-чір, Ще-дрій ве-чір.
Варіанти Гурт
2. Бе-ре-за сто-я-ла зе-ле-на, ку-дря-ва. чір
3. Ой як на-ле-ті-ли
8. За-мі-тай-те дво-ри, за-сти-ла-й-те сто-ли

2. Береза стояла зелена, кудрява. *Приспів*
 3. А на тій березі гілля золотос. *П.*
 4. Гілля золотос, лавровос листя. *П.*
 5. Ой як налетіли та й райські пташки. *П.*
 6. Гілля обламали, листя обципали. *П.*
 7. Ой ви, пани, пани, пани-хазяяни. *П.*
 8. Замітайте двори, застилайте столи. *П.*
 9. До вас прийдуть гості, три празника поспіль. *П.*
 10. А що перший празник – Рожество Христосове.
 11. А що другий празник – святого Василя. *П.*
 12. А що третій празник – святе Водохреща (сам Іван Хреститель). *П.*
 13. А він воду осягив, по всіх річках розпустив. *П.*
 14. По всіх річках розпустив, всі Дунаї наповнив.
- П.: Щедрий вечір, щедрий вечір!
Добрим людям на здоров'я!*

9. $\text{♩} = 76$ Одна Гурт Хороше

1. Ой у па-на, па-на, Там сто-я-ла со-сна. Ще-дрій ве-чі-р(и), Ще-дрій ве-чір.
Варіант: 2. Там сто-я-ла со-сна, зо-до-та-я ко-ра. Ще-дрій ве-чі-р(и), Ще-дрій ве-чір.
І-ва-на Кре-сті-те-ля

10.

Одна *rubato* $\text{♩} = 100$ $\text{♩} = 130$ *accel.* $\text{♩} = 180$ **Петропавлівка**

А по-се-ред дво - ру бе-рьо-за сто-я - ла Ще-дрий ве-чір, до-брий ве-чір, До-брим лю-дям на здо-ро-в'я.
 А на тій бе-рьо-зі жем-чуж-на-я ко-ра Ще-дрий ве-чір, до-брий ве-чір До-бримлю-дям на здо-ро-в'я.
 Ой дежневзя-ли - ся та райсь-кі-ї пта -шки Ше-д(и)рий ве-чір, до-брий ве-чір, До-брим лю-дям на здо-ро-в'я.
 Ко-ру об-щипа - ли, лис-тя об-ла-ма - ли Ще-д(и)-рий ве-чір, до-брий ве-чір, До-брим лю-дямна здо-ро-в'я.

11.

$\text{♩} = 68$ *Одна* **Гурт** *Хороше*

Тайна рі - ці, тай на О - рда-ні. Ще - дрий ве - чі - р(и)
 до - брий ве - чі - р(и)
 До - брим лю - дя - м(и)
 на здо - ро - в'я.

12.

$\text{♩} = 120$ *Одна* **Удвох** *Лозове*

1.Що у то-го па-на, у па - на І-ва-на Ще - дрий ве-чір,
 Доб-рий ве-чір
 До-брим лю-дям
 на здо-ро-вля.
 Варіант
 2. тай дре - во сто-я - ло. Ще - дрий ве-чір

13.

$\text{♩} = 112$ *Одна* **Маломиколаївка**

А ді - вка Га - ля сад са-ди - ла,
 сад са - ди - ла са-(а)д по-ли-ва - ла. Ще - дрий ве - чір і
 До - брий ве - чір і
 До - брим лю-дям і
 на здо - ро - в'я.
 Варіанти:
 Ро - сти, са - ду
 А я бу - ду

14.

$\text{♩} = 92$ *Одна* **Гурт** *Миколаївка*

А в Є - ру - са-ли - мі ра-но за-дзво-ни - ли
 варіанти
 дзво ли
 Ще-д(и)ри й ве - чі - (і) - р(и). До - бри й ве - чір(и)
 До - брим лю (гу)-дям на здо - ро - в'я
 До - брим лю (гу)-дям на здо - ро - в'я
 варіанти
 чі - (і) р(и) До - брий ве - чір
 лю - дям на здо - ро - [в'я]

Таблиця 1. Ритмокомпозиції дитячого зимового репертуару

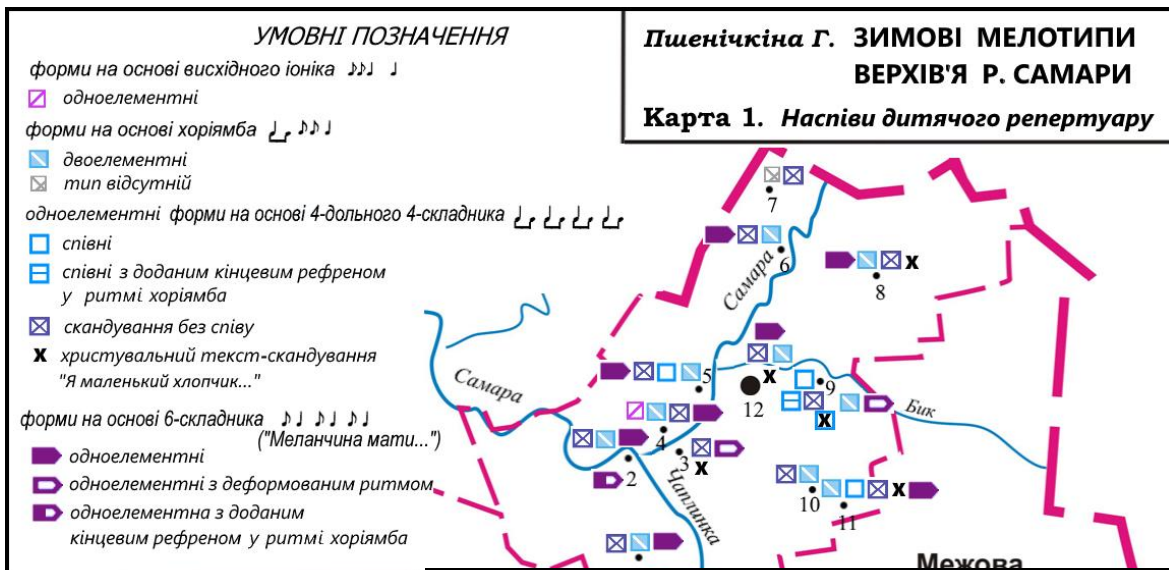
Населений пункт Петропавлівського району	твори на основі 3-дольного 4-складового вірша		1-елементні на базі 4-дольного 4-складового вірша ¹ 	1-елементні на базі ямбічного 6-складового вірша
	1-елементні на основі висхідного іоніка 	2- елементні на основі хоріямба 		
типологічні індекси	Зм01-1.10	Зм02.12	Зм03-1.10	Зм16-2.10
<i>Дмитрівка</i>		+	+	+
<i>Лозове</i>		+	+/*	+
<i>Маломиколаївка</i>		+	+	+
<i>Миколаївка</i>		+	+/*	
<i>Осадче</i>			+	
<i>Петрівка</i>	+	+	+	+
<i>Петропавлівка</i>		+	+/*	+
<i>Росішки</i>			+	
<i>Троїцьке</i>		+	+/*	
<i>Українське</i>		+	+/*	+
<i>Хороше</i>		+		+
<i>Чумаки</i>		+	+	+

Таблиця 2. Комбіновані строфічні форми з рефреном²

Населений пункт Петропавлівського району	форми на основі 4-дольного 4-складника з рефреном у формі хоріямба 			форми на основі висхідного іоніка з рефреном у формі 4-дольного 4-складника (J ³ 44;P44 ²)
	з 1- рядковим рефреном (J [*] 44;P44) та інтонацією «рамкової» композиції	з 2- рядковим рефреном (J [*] 44;P44 ²)	нетипові видозміни ритму 	
типологічні індекси	Зм08.221	Зм08.24		Зм01-6.24 / Зм03.22_Д+КВ
<i>Дмитрівка</i>		dGabcd		+
<i>Лозове</i>		Gahcd		
<i>Маломиколаївка</i>		Gahcd		
<i>Миколаївка</i>		+		defisGahc
<i>Осадче</i>				
<i>Петрівка</i>				
<i>Петропавлівка</i>		defGahcd, Gahcd		
<i>Росішки</i>	dFGabcdes			
<i>Троїцьке</i>				
<i>Українське</i>		dfisGab		
<i>Хороше</i>	dFGabcdes		dFisGabcd	
<i>Чумаки</i>				

¹ Зірочкою після косої лінії позначено наявність тексту «Я маленький хлопчик» / «Я маленька дівчинка», імовірно пов'язаного з Великоднім христуванням.

² Латинськими літерами позначено звукоряд наспівів. Великими напівжирними літерами – ладові опори. Порожні чарунки означають відсутність відповідного наспіву в матеріалах, якими ми оперуємо. Знаком «+» у Таблиці 1 позначено наявність типу, а у Таблиці 2 – наявність відповідного типу, проте з не встановленою мелодією.

Обстежені населені пункти Петропавлівського району:

1. Чумаки	7. Осадче
2. Дмитрівка	8. Українське
3. Миколаївка	9. Троїцьке
4. Петрівка	10. Росішки
5. Маломиколаївка	11. Лозове
6. Хороше	12. смт Петропавлівка

